

ԲՐՈՑ. ՊԻԻԽՆԵՐ.

— 0 —

Թերթերէն տեղեկացանք բրոֆ. Պիւխնէրի մանր. Ամէն անոնք որ քիչ շատ զբաղած են իմաստասիրական խնդիրներով, ծանօթ են աշուտէն: Այն սերունդները որ կարգացած են իր գրութիւնները՝ կը յիշեն անշուշտ մտքերու մէջ յառաջ բերած այն արմատական յեղաշրջութիւնը որով կը քանդուէին հիմքը կըրօնական դաստիարակութեան որ զարեւուրէն թաղցրին մէջ մինչեւ մեր մանկութեան օրերու ժամանակները որով կը հասնէր իրողութիւն մըն է թէ Պիւխնէր եղաւ անտնայմէ որոնք աւանդէն աւելի նպատուցեցին անարդարանքներ աւանց զինքանուութեան, առանց քննութեան, կոյր հաւատքով ընդունելու եղանակին տեղ հաստատելու ազատ խորհրդածութեամբ, հասցնելով կը գիտակցութեամբ ընդունելու գրութիւնը, Իր «Ուժ եւ Նիւթ» գրքին ֆրանսերէն թարգմանութեան նոր ստղագրութեան մը հրատարակման առիթով, ֆրանսացի գիտուն մը ըսած է, «Այս գրքին կը պարտիմ ինչ որ եմ»։ կը կարծենք որ դեռ շատերը պիտի կարենային սոյն խոստովանութիւնը ընել. եւ մեզ ալ իր գրութեան ընթերցումին յատկացած այն խաղաղաւաւ եւ կազմողութիւն ժամանակի յիշատակն է որ կը մղէ այս տողերը գրելու, եւ ասիկա կ'ընենք յարգանքի եւ երախտագիտութեան պարտականութիւն մը նկատելով գրեթէ. (*)

Բրոֆ. Լիւսովիկ Պիւխնէր, գերմանացի բժշկի եւ Տարբերատի համալսարանին ուսուցիչ, եղած է մեր դարուն իմաստասիրական նիւթապաշտ զարդոցին գրեթէ ամենէն կարեւոր ներկայացուցիչը: Ինքը մղած է Գերմանիոյ մէջ, պատռն ար ընդպխին եւ Ֆուէրպախին ետքը, Մոլլէշթիթի, Գաու Մոկիթի, Հէյքէլի, եւ Վերիտիլի հետ, որոնական եւ հոգեպաշտ դասանքներն զգէ՛մ ամենէն կատարել պայքարը: Իր գործին մասնաւոր յատկութիւնն է գրութեան եղանակին այն յամոզութիւնները որ կը պատկերէ ուրիշներու գործին մէջ, նոյնպէս որ ճին գեղեցկութիւնը որ այնքան հազուադէպ է գերմանացի իմաստասէրներուն զով, եւ ա-

տիկա մասնաւորապէս նպատած է Պիւխնէրի ֆրանսացիներէն շատ սիրուելուն: Ինչ որ ուրիշներուն զով հազիւ կ'ընդունարուն, ոմանք իրենց մասնագիտական խրթնութիւններով ընդհանրութեան սնմատնչելի եւ ոմանք ալ ժամանակին տիրող գաղափարները չլրացնելու զգուշութիւններով թեթեւօրէն անցած ըլլաւուն համար, Պիւխնէրի գործին մէջ կը յստակին, կը շնորհին եւ կ'ընդդաշնին իր յստակ, կորովի եւ յանգուգն կերպով ներկայացուած ամբողջութեանը շնորհին, Պիւխնէր կը հաւատենցնէ թէ՛ նախորդ դարերուն մէջ եւ թէ՛ այս դարուն սկիզբը զինքը կանխողներուն ըսկըած ուղղութիւնը, եւ մասնաւոր իր գործին դիւրամատնչելի ըլլալուն առաւելութեամբ ամենէն աւելի կը յաջողի ազգիկ մտքերուն վրայ եւ ծնունդ տալ ազատ գիծաբանութեանց ու փոխադարձ յարաբերութեան այն ստղարեքին ուր յառաջ եկած գաղափարներուն թաղխումը դեռ կը շարունակուի երկու հաւատածի հոսանքներուն մէջ

Պիւխնէրի իմաստասիրութիւնը ամենէն աւելի երեւան կուգայ իր համայնածանօթ «Ուժ եւ Նիւթ» անուն գրքին մէջ, Այս իմաստասիրութիւնը կ'ամփոփուի այս երկու բառերուն զուգակցութեանը մէջ որոնցով գրքը անուանուած է. «Չկայ ուժ առանց նիւթի», չկայ նիւթ առանց ուժի»: Հեղինակը այս ճշմարտութիւնը ընդայայնելով կ'ընէ թէ ուժը չէր կրնար նիւթը ստեղծել, որովհետեւ ուժը մինակ առանց նիւթին գոյութիւն չէր կրնար ունենալ նիւթը չէր կրնար ուժը ստեղծել, որովհետեւ նիւթը մինակ առանց ուժի չէր կրնար գոյութիւն ունենալ: Արդ այս երկու բաները իրարմէ կարելի ըլլալով բաժնել, մէկը առանց նիւթին կարելի չէ ընդունիլ, ուրով երկուքն ալ ապրած են միշտ իրարմէ անբաժան: Ասոր եղբայրացութիւնը կ'ըլլայ թէ այն տիեզերական ստեղծող եւ աննիթական ուժը որ Աստուած կ'անուանուի՝ գոյութիւն չունի, վաճառի աննիթական ուժ չ'ըլլար եւ այդ ուժը իր հետք եթէ նիւթ ունէր որպէսզի ուժը լլար, նիւթ ստեղծելու ալիւնս ուղեւոր չէր մնար, քանի որ այդ ուժը իր հետ արդէն նիւթ ունէր: Այսպէս ստեղծագործութիւնը ընդունիլն ալ այնքան անկարելի որ կը գաւառ յորքան անհնարին էր արդէն: Արդ, թէ՛ նիւթին եւ թէ՛ ուժին ստեղծագործութիւն մը ընդունիլը բացարձակապէս աներեւակայելի ըլլալով, ատոնց սկզբնաւորութիւն մը ընդունիլն ալ հաւասարադէս աներեւակայելի է: ամէն սկզբնաւորութիւն չունեցող բաներ վերջաւորութիւն մը ալ չեն կարող ունենալ: արդեւկուքն ալ, թէ՛ ուժը եւ թէ՛ նիւթը, յաւիտեական են, միշտ գոյութիւն ունեցած են եւ միշտ պիտի ունենան: Այս իմաստասիրութեան հոգեպաշտ ըմբռնումը իր հիմքերն կը տալային, Գիտական ճշմարտութիւններէ միշտ մեկնելով, Պիւխնէր յաջորդաբար կ'անցնի բացատրել նիւթին եւ ուժին անջնջելիութիւն

(*) Տը Լիւսովիկ Պիւխնէր ծնած է Տարբերատ (1824-1899)։ Տը Լիւսովիկ Պիւխնէրի որդի, բժշկութեան ուսուցիչ Միքայիլ-Պիլիքի համալսարանը, Թուրքիոյ Տիւնիզ-Պոլսի բժիշկ անուանուած է, Վիլհելմի Տիւնիզ Journal Médico-légal աշխատակցել է բժշկական գիտական ինքն գիրներու վրայ ատենախօսութիւններ ըրած ըլլալէ զատ՝ իբր իմաստասիր իր գործերէն զը յիշուին Force et matière, l'Homme selon la science, Lumière et vie, Nature et Science, La vie psychique des bêtes. Tableaux psychologiques, Lyellի երբորաբանութեան գերմաներէն թարգմանութիւն մ'ը եւ Conférences sur la théorie darwinienne, որ իր Միքայիլ հասանազայ մէջ ըրած ատենախօսութիւններն են։

նը, նիւթին ձեւափոխութիւնը, շարժումը, երկնքը, հողագիտութիւնը եւ կենդանիների գոյութեանց կազմութիւնը՝ կը խօսի ուղիղին եւ իմացականութեան, Աստուծոյ գաղափարին, բնածին գաղափարներու եւ կարգ մը գիտական բնագիտական խնդիրներու վրայ, որոնց եկրասկացութիւնը կ'ըլլայ միշտ հոգեպաշտ իմաստասիրութեան հերքումը:

Այս գերբը որ կը ներկայացնէ իր պաշտպանած իմաստասիրութեան վրայ գրուած գրքերուն մէջ ամենէն ամիսի եւ կատարեալ ամբողջութիւնը, շատ մը տեսակէտներով կ'արժէ կարդալ եւ թարգմանուած է քաղաքակրթեալ ազգերու գրեթէ ամէն լեզուներով, Կրքին յառաջաբանին մէջ նոյն իսկ հայերէն թարգմանութեան մը խօսքն ալ կայ, որուն երբ եւ ո՛ր հրատարակուած ըլլալը չենք գիտեր:

Պիւիսնէրի միւս գրութեանց գալով, կարելի է ըսել որ ժամանակակից ուրիշ նիւթապաշտ խորհողներու եւ գիտուններու հայեցողութեանց հանրայնացումներ են անոնք, ինչպէս իր Տարբիքական տեսութեան վրայ գրած գիրքը, «Առաջ եւ Կեանքը» ՝Անաստուններու հոգեկան կեանքը»: «Ինտելեկտ եւ Գիտութիւն» տիտղոսով հատորները հաւաքածոյ մը կը կազմեն գիտական պարբերական հրատարակութեանց մէջ իրմէ բերեցած ուսումնասիրութիւններուն: Ասոնցմէ զուրա ունի դեռ գերմաներէն լեզուով ուրիշ յայտատարութիւններ, ինչպէս «Բնաստասիրական պատկերներ», եւն, որոնք օտար լեզուներու թարգմանուած չեն դեռ, Ասոնց ամենուն մէջ կը պահէ միշտ միեւնոյն իմաստասիրական ձրգտումները, գիտական համարութիւններէն հետեցնելով իր եղբայրացութիւնները՝ հասնիլ փորձառական իմաստասիրութեան մը որ կերպով մը Օկլիսթ Գոնթի դրական փիլիսոփայութեան կը յանդի: Չուրիսական Օկլիսթ Գոնթի եւ թէ ուղղակի կամ մօտաւորապէս իրեն հետեւներուն տեսակ մը վերապաշտում, Անժանօթին այն խռովքը զոր Սքէնսէր «Գիտական կրօնք» կ'անուանէ, չ'ակում մը ունի, եւ ասիկա շատ տիրական է, տեսնելու մարդկային միտքին բարձրագոյնները միայն եւ խոստովանելու է որ գուցէ ասիկա իր գործին տկար կողմն է իր «Ուժ եւ Նիւթ»ին վերջին տպագրութեան մէջ, ինչպէս իր «Գիտութիւն եւ Ինտելեկտ» գործին մէջ մասնաւոր գլուխով մը կը ջանայ ծաղրել Սքէնսէր «Անժանօթ»ը: Հատ Պիւիսնէրի իրրեւ թէ սա հոսմանիչ է աստուածաբաններուն Աստուծոյն, մինչդեռ Աքէնսէր մարդկային ծանօթութեանց անխուսափելի կերպով յարաբերակամութիւնն կը հասնի այդ Անժանօթին, որ քացարակն է Պիւիսնէր մարդային կ'անուանէ գիրքը, որովհետեւ Սքէնսէրի համար այս անժանօթը մարդկային մտքին գիմացը միշտ կանգնող անխուսափելի եւ անթափանցելի պատմըն է որուն հետեւը չպիտի կարենայ գիտնալ

երբեք թէ ինչ կայ պահուած: Աքէնսէրին Անժանօթը հերքելով, Պիւիսնէր տեսակ մը հակասութեան մէջ կ'իյնայ նոյն իսկ իր այն տուգործուն հետ ուր կը գրէ «Մեր գիտութիւնը չի թափանցեր մինչեւ ընտելեան խորք, եւ նիւթին բուն իսկական ոգին հաւանականաբար միշտ մեղի անցնուշտ անուշանելի խորհգիր մը պիտի մնայ»: Կը կարծենք որ ասիկա աւելի արդիւնք է մասնաւորապէս իր քննադատ խառնուածքին քան իմաստասիրական ոգոյն: արդէն Լանկին վկայութեամբ ալ (») «Պիւիսնէր Գիտմանիտ մէջ աւելի հրապարակագիր քննադատի մը համարել կը վայելէ, մինչդեռ Անգլիոյ եւ Յիւստայի մէջ չ'մարդիտ փիլիսոփայ մը կը նկատուի»: Իրօք ալ իր գործերուն մէջ կը յայտնէ մասնաւոր քննադատական եւ հարուածող ոգի մը: Նոյն քննադատ կ'աւելցնէ. «Աւեր, անողորմելի եւ արքամայանական է մասնաւոր ժխտութիւն մէջ: քայքայ այս շատ հզօր կերպով արտայայտուող ժխտումը բնաւ չոր եւ զուտ քննադատական ոգի մը հետեւանք չէ, այլ արդիւնքն է դիւստորապէս մարդկային յառաջգիտութեան մասին ունեցած խանգաղաւ մոլորանգութեանը»:

Թէ Պիւիսնէրի պայապանած նիւթապաշտութեան տրամաբանական եւ բնական հետեւանքն կ'ըլլայ բնկերութեան մէջ ամէն բարդականին ջնջումը եւ կը նպաստէ միայն անյաղհասմողութիւններու գարգացմանը (ինչ որ եղած է նիւթապաշտութեան եւ մասնաւոր Պիւիսնէրի հակապարզներուն մեծ մասին մը: ամենիւր եղանակով կարելի է ատոր լաւագոյն պատասխանել ստատու կարգաւոր հեղինակին «Մարդը ըստ գիտութեան» անուն գործը, այդ գրքին առաջին երկու մասերուն մէջ Պիւիսնէր իր զրաղի մարդուն ծագումովը եւ իր ներկայ վիճակին քննութեամբ եւ ասիկա, իր տարբերակներով իրան վրայ գրած հատորին հետ, տարբերակներ բարեշրջութեան օրէնքին պարզում մըն է: Իսկ վերջին մասին մէջ ուր կը զրաղի մարդուն ապապաշտ, ցոյց կուտայ թէ մարդկութիւնը, իր մինչեւ ցարդ կատարած բնաշրջութեան մէջ գծած ուղղութենէն, ո՛ր կերպն ձգտել, եւ ի՞նչ յառաջգիտութիւններ ընդունակ է կատարելու: Ամենագեղեցիկ եւ խորունկ հայեացքներ ունի արդի բնկերական յոյս կազմակերպութեան վրայ, իր քաջատրէ մէջ ինչպէս ներկայ մարդկութեան մէջ ամենէն ուժովը իրմէ տկարը ջընջելով, ամբողջ բնկերութիւնը կը տկարանայ ստով, եւ թէ փոխանակ իւրաքանչիւր անհատ իր վայելքը շատցնելու, իր կեանքը ապանելու համար իրմէ տկար ջնջելու: Եթէ իր ուժերը միացնել իրմէ տկարին, ուժերու քաղապապակութիւն մը առաջ կուգար: «պարկու պալարներ» Եթէ «բոցնաւոր կեանքի պալարներ» մը յաջորդէ, եթէ մարդկութեան

(*) Lange — Histoire du Matérialisme.

լաւագոյն ու ժերը մէկզմէկ ջնջելու չվստնուէին, կը ծնէր «ընդհանուր ներդաշնակութիւնը», «սեփեգեթական սէրը», «սեփեգեթական ատելութեան» տեղ: Եւ դեռ քննելով արդի ընկերական դրութիւնը ու բազմատեղով դաշն Տարվինի գտած բնաշրջական օրէնքին, Պիւխնէր կը ցուցնէ թէ այդ սեփեգեթի պաշարառէն փոխանակ հասնելու աշխատագոյն եւ լաւագոյն ուժերուն բնական լաւ ընտրութեան մը, արդի ընկերական վատ կազմակերպութիւնը կը հասցընէ մեղ բոլորովին հակառակ արդիւնքի մը. լաւագոյն ուժերն են այսօր որ ստիպուած են վնասակար ուժերէն ընկճուելու եւ վնասակարներն են յաճախ որ կը յաղթանակեն: Այս աղէն մարդու եւ բարձր հոգիի աշխարհահայեցողութեանն է որ հասած է Պիւխնէրի իմաստասիրութիւնը. սակից կը յայտնուի թէ «բժան կշիռ ունին անբարոյակա՛նութեան ամբաստանութիւնները. եւ իր գերքերուն մէջ մէկ ծայրէն միւսը, իր բոլոր հակաակորդներուն հետ ունեցած վիճարանութեանցը մէջ, բաժնին խորունկ համոզումը ունեցող, ստույթեան եւ անարդարութեան դժբաղդողը, վեհանձն ու անկեղծ մարդու չելչան է որ կը գտնուի, բնութեամբ խանդավառ, ճշմարտութեան եւ զեղեցկութեան սիրահար մըն է: Այս յատկութեանցը կը պարտի Պիւխնէր իր վայելած ընդհանուր համակրանքը եւ այն տեղը դուր կը գրաւէ այս վերջին կէտ դարու շրջանին մարդկային մտաւորական զարգացման պատմութեան մէջ:

Բարիք

ՏԻԳՐԱՆ, ՅԱՍՏԵԱՆ

Հ Ե Ր Ո Վ Դ Ի Ա

Բ

Շար. (*)

Արեւը խոշորուն ծայրերը, սարերուն դաստապուհներ կը վառէնէր, սալաքարերը ծայրայեղօրէն կը տաքցնէր, եւ աղանիւնը, ծոփորներէն թոչնիւով, բակին վերեւ կը դարձնարձէին: Այն ժամն էր որ սովորաբար Մաննայի անոնց հատիկ կը ցանէր: Կկըզած կը

(*)Տես Անանիոս, քիւ 1, 6—7, 8.

միւր Չորրորդագետին առջեւ, որ ոտքի վրայ էր Վիտեւլիտին մօտ, Գալիւեացիները, յաշնանները, զինուորները ետեւէն շըրջանակ մը կը ձեւացնէին. ամենքը կը լռէին, պատանի լիբին անձկութեամբ բռնուած:

Նայր մեծ հառաչանք մը լսուեցաւ, անձաւային ձայնէ մը արձակուած:

Հերովդիս դաշն լսեց պալատին միւս ծայրէն: Թովուտինն էր յաղթանաւորուած, ամբօր ճեղքեց անցաւ, ու մէկ ձեռքը Մաննային ուսին դրած, մարմինը կիսահակ, մտիկ կ'ընէր:

Չայնը բարձրացաւ.

—Վա՛յ ձեզի, Փարիսեցիք ու Սաղուկեցիք, իժեքո՛ւ ծնունդներ, ուսա՛ծ տիկեր, մեծա՛մբխո՛ւ ծննդաներ:

Հասկցան որ եւքանանի ձայնն էր: Անունը բարնէ բրան պտուեցաւ, Ուրիշներ վազկցին եկան:

—Վա՛յ քեզի, ո՛վ ժողովուրդ, ու վա՛յ Յուդայի մասնիչներուն, Եփրայիմի գինովներուն, անոնց որ պարարտ հովիտը կը բընակին եւ գինիին աղղեցութեան տակ կը դանդաշեն:

«Թող ջնջուի՛ն ինչպէս ջուրը որ կը հոսի, ինչպէս կոխանքը որ քաւած ատենը կը հալի, ինչպէս կնոջ մը սաղմը որ արեւ չի տեսնոր:

«Պէտք է որ դուն, մօ՛ւլա՛մ, ճնճուկներուն եւ նոճիներուն մէջ ապաստանիս, կամ քա՛բայրներուն մէջ ինչպէս տիրիկեան ճաղարները: Բերդերու գոնէրն ընկուզի կիզուէն աւելի շուտ պիտի կոտորտին, պատերը պիտի փլչին, քաղաքները պիտի այրին, եւ Անմահին պատուհասը պիտի կանգ չառնէ: Ձեր անդամները ձեր արիւնին մէջ պիտի տորթն, ինչպէս բուրդը ներկարարի մը կարտսին մէջ, Եոր ցաքանի մը պէս՝ ձեզ պիտի ըզկաւէ, ձեր մարմնոյն կտորուանքները լեռներուն վրայ պիտի թափէ:»

Ո՞ր աշխարհակալին կ'ակնարկէր Վիտեւլիտին արդեօք ձողովմանցիք միայն կրնային այդ կոտորածը կատարել: Դանգաւանք կը բարձրանային, «Հերի՛ք, հերի՛ք, թող լռէ՛:»

Ան շարունակեց, աւելի բարձրաձայն.

—Ինչո՞ց մօրը զիակին քով, երախաները մոխրներուն վրայ պիտի քաշկոտուին, Ամեն մարդ պիտի երթայ իր հացը փնտռել՝ փլատակներու մէջէն, սրէ անցիլ աչք առնելով, Շընապայերն ոսկրոսիքները իրարու բերնէ պիտի